

ПОТЕНЦІАЛ МІГРАЦІЙНОЇ ПРИВАБЛИВОСТІ МІСТ УКРАЇНИ В УМОВАХ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ КОНЦЕНТРАЦІЇ

© 2017 ГОЛВАЗІН О. М.

УДК [314.72:332.14] (477)

Голвазін О. М. Потенціал міграційної привабливості міст України в умовах територіальної економічної концентрації

Метою статті є визначення фактичного характеру міграції населення України та потенційних її напрямів, формулювання на цій основі пропозицій щодо адаптації міст України до змін соціально-економічного середовища. Визначено загальний рівень урбанізації України та її регіонів у порівнянні з країнами з високим рівнем доходів. Проаналізовано міграційний приріст у містах і районах України за 2016 р. За допомогою моделі потенціалу міграційної привабливості визначено міста – потенційні центри міграції в Україні та Польщі. Зіставлено дані щодо фактичного міграційного приросту і потенційних напрямів міграції в Польщі та Україні. Запропоновано пріоритетні заходи адаптації міст України до тенденцій міграційних переміщень населення.

Ключові слова: міграція, міграційна привабливість, територіальний розвиток, територіальна економічна концентрація.

Рис.: 3. **Табл.:** 2. **Бібл.:** 38.

Голвазін Олег Миколайович – аспірант Державного науково-дослідного інституту інформатизації та моделювання економіки (бульв. Дружби Народів, 38, Київ, 01014, Україна)

E-mail: golvazin@gmail.com

УДК [314.72:332.14] (477)

Голвазін О. Н. Потенциал миграционной привлекательности городов Украины в условиях территориальной экономической концентрации

Целью статьи является определение фактического характера миграции населения Украины и потенциальных её направлений, формулирование на этой основе предложений по адаптации городов Украины к изменениям социально-экономической среды. Определён общий уровень урбанизации Украины и её регионов по сравнению со странами с высоким уровнем доходов. Проанализирован миграционный прирост в городах и районах Украины за 2016 г. С помощью модели потенциала миграционной привлекательности определены города – потенциальные центры миграции в Украине и Польше. Сопоставлены данные по фактическому миграционному приросту и потенциальным направлениям миграции в Польше и Украине. Предложены приоритетные мероприятия по адаптации городов Украины к тенденциям миграционных перемещений населения.

Ключевые слова: миграция, миграционная привлекательность, территориальное развитие, территориальная экономическая концентрация.

Рис.: 3. **Табл.:** 2. **Библ.:** 38.

Голвазін Олег Николаевич – аспірант Государственного научно-исследовательского института информатизации и моделирования экономики (бульв. Дружбы Народов, 38, Киев, 01014, Украина)

E-mail: golvazin@gmail.com

UDC [314.72:332.14] (477)

Golvazin O. M. The Potential for the Migration Attractiveness of Ukrainian Cities in the Context of the Territorial Economic Concentration

The article is aimed at determining the actual nature of migration of the population of Ukraine and its potential directions and formulating on this basis proposals for adapting Ukrainian cities to changes in the social-economic environment. The overall level of urbanization of Ukraine and its regions has been defined in comparison with the high-income countries. The migration gain in the cities and regions of Ukraine for 2016 has been analyzed. Using the model of migration attractiveness, the cities – potential migration centers in Ukraine and Poland have been determined. Data on the actual migratory growth and potential migration directions in Poland and Ukraine have been compared. Priority activities for adaptation of Ukrainian cities to the tendencies of migratory movements of population have been proposed.

Keywords: migration, migration attractiveness, territorial development, territorial economic concentration.

Fig.: 3. **Tbl.:** 2. **Bibl.:** 38.

Golvazin Oleg M. – Postgraduate Student of the State Scientific Research Institute for Informatization and Modeling Economy (38 Druzhby Narodiv Blvd, Kyiv, 01014, Ukraine)

E-mail: golvazin@gmail.com

Невід'ємними характеристиками сучасного соціально-економічного розвитку є процеси територіальної економічної концентрації та урбанізації. Дія цих процесів спонукає населення та підприємства зосереджуватися насамперед у містах – осередках агломераційного зростання. З одного боку, агломераційні чинники – економія від масштабу, розширення можливостей спеціалізації та обміну знаннями тощо – сприяють економічній активності [31; 33], що обумовлює доцільність стимулювання міграції населення та капіталу до великих міст. Разом з тим, неконтрольована територіальна концентрація – така, що не супроводжується заходами державної політики щодо адаптації населених пунктів до зростання щільності населення – може призводити до небажаних наслідків: посилення впливу негативних агломераційних ефектів (транспортного перевантаження, забруднення довкілля та ін.), зростання

територіальної нерівності в умовах життя тощо. У цих умовах формування та реалізація державної політики територіального розвитку мають базуватися на врахуванні змін соціально-економічного середовища, серед яких одним з ключових факторів є напрям та інтенсивність міграційних потоків.

Проблематика міграції населення в умовах змін соціально-економічного середовища, зокрема територіальної економічної концентрації, розглядається в дослідженнях таких українських і зарубіжних вчених: Н. Божидарнік [28], І. Джилл [32], Е. Лібанова [24], Д. Стюарт [37], С. Романюк [27], В. Чужиков [28] та ін.

Метою статті є визначення фактичного характеру міграції населення України та потенційних її напрямів, формулювання на цій основі пропозицій щодо адаптації міст України до змін соціально-економічного середовища.

В Україні станом на початок 2016 р. сільське населення становило 30,9% від загальної чисельності населення; у деяких регіонах цей показник перевищував 55% (Закарпатська, Івано-Франківська, Тернопільська та Чернівецька області); частка зайнятих у сільському, лісовому та рибному господарстві становила 17,5% [25]. Водночас у країнах, що визначаються Світовим банком як такі, що мають високий рівень доходів, питома вага сільського населення у 2015 р. становила в середньому 18,9%, а частка зайнятих у сільськогосподарській сфері – 3,2%, і обидва показники мають тенденцію до скорочення [38]. Таким чином, подальший соціально-економічний розвиток України має супроводжуватися переміщенням населення із сільських територій до міст та інтенсифікацією маятникової міграції, що дозволяє працювати в місті без зміни місця проживання.

Станом на 2016 р. містами – найбільшими реципієнтами міграції в Україні є Київ, Львів, Одеса, Івано-Франківськ, Житомир (табл. 1). Значна кількість осіб також прибула до м. Харкова, проте кількість вибулих майже вдвічі перевищує кількість прибулих; з іншого боку, високий позитивний приріст у січні – травні 2017 р., 2015 р. і попередніх роках свідчить, що негативна динаміка міграційного приросту не є системною і має епізодичний характер [26].

Водночас у значній кількості обласних центрів та міст обласного значення спостерігається системне мі-

граційне скорочення населення: протягом останніх 5-6 років негативний або незначний позитивний приріст спостерігався у містах Рівне, Суми, Херсон, Чернігів та ін. [1–23]. Відзначимо, що згідно з даними статистики до 2014 р., зазначені обласні центри зазвичай мали позитивний приріст у рамках міграції всередині регіону та більш інтенсивний від'ємний приріст зовнішньої міграції; проте з 2014 р. планами державних статистичних спостережень не передбачено поділ на внутрішньорегіональну та зовнішню міграцію, що обмежує можливості щодо виявлення фактичних міграційних потоків [1–23].

Виявлення потенційних центрів міграції дозволяє співвіднести наявні міграційні потоки з тими, що можуть існувати за поточних умов соціально-економічного розвитку міст України. Оцінювання територій може бути здійснене в рамках моделей міграційного потенціалу, зокрема гравітаційної моделі Д. Стюарта [37], моделей, розроблених В. Чужиковим та Н. Божидарнік [28], С. Романюком [27].

У цьому дослідженні нами взято за основу модель С. Романюка, що дозволяє оцінити потенціал міграційної привабливості території відносно іншої на основі співвідношення їхніх приведених показників щільності населення, економічної щільності та відстані між ними [27]. Зазначену модель модифіковано шляхом використання показника середньої заробітної плати замість приведеної економічної щільності, оскільки остання має

Таблиця 1

Показники міграції для м. Києва та обласних центрів, 2016 р.

Місто	Кількість прибулих, осіб	Кількість вибулих, осіб	Міграційний приріст, осіб
Вінниця	1285	2077	-792
Луцьк	660	1539	-879
Дніпро	1863	4029	-2166
Житомир	3532	3252	280
Ужгород	163	1121	-958
Запоріжжя	958	2145	-1187
Івано-Франківськ	4960	2328	2632
Кропивницький	1702	2168	-466
Львів	9494	8467	1027
Миколаїв	1828	2006	-178
Одеса	8576	5467	3109
Полтава	1863	2437	-574
Рівне	1058	2379	-1321
Суми	2707	3772	-1065
Тернопіль	698	1364	-666
Харків	4798	9268	-4470
Херсон	917	1284	-367
Хмельницький	872	1770	-898
Черкаси	612	1551	-939
Чернівці	982	1232	-250
Чернігів	765	2148	-1383
Київ	29971	16683	13288

Джерело: складено за [1–23].

високий рівень кореляції з приведеною щільністю населення [27] та не завжди є доступною для оцінювання на внутрішньорегіональному рівні; разом з тим, відповідно до гравітаційної моделі Стюарта, замість відстані між населеними пунктами використано квадрат цієї відстані. Відстань розраховано як геометричну відстань між географічними центрами відповідних територій.

З іставлення фактичних даних щодо міграції з потенційними напрямками може виявити невідповідності: місто з фактичним міграційним приростом не є потенційним центром міграції, або навпаки – у потенційному центрі фактично відбувається міграційне скорочення населення. Такі ситуації потребують розгляду додаткової інформації щодо тенденцій територіальної економічної концентрації, які дозволять визначити, чи є досліджуване місто осередком зростання на агломераційній основі. Вимірювання територіальної економічної концентрації відбувається з використанням показників економічної щільності [36]. У цьому дослідженні застосовано показник щільності ВДВ; оскільки Держстатом не передбачений розрахунок ВДВ на рівні міст обласного значення та районів, використано оціночне значення ВДВ, розраховане на основі обсягів реалізації продукції підприємств на відповідній території.

Для м. Києва, обласних центрів та міст обласного значення (потенційних центрів міграції) розраховано коефіцієнти міграційної привабливості відносно обласних центрів, міст обласного значення та адміністративних районів (потенційних джерел міграції), і для кожного потенційного джерела міграції обрано потенційний центр міграції, що має найвище значення коефіцієнта привабливості.

На *рис. 1* відображено потенційні центри міграції, поєднані з потенційними джерелами. Майже для всіх міст і районів у регіонах, що межують із Київською областю, найбільш привабливим потенційним центром міграції є м. Київ, оскільки для них різниця у відстані

є не надто значною, а за щільністю населення та рівнем середньої заробітної плати м. Київ суттєво перевищує міста у відповідних областях. У більш віддалених областях формуються доволі чітко окреслені зони впливу міст – обласних центрів та великих міст обласного значення: Харків, Дніпро, Запоріжжя та Кривий Ріг на сході України, Одеса на півдні, Львів, Івано-Франківськ, Чернівці – на заході.

Вказана модель, застосована на прикладі Польщі з урахуванням фактичних даних щодо міграційного приросту у 2015 р., свідчить, що у країні з поліцентричним спрямуванням розвитку фактичні центри спрямування міграції переважно збігаються з потенційними (*рис. 2*). Насамперед, мова йде про міста Варшава, Лодзь, Познань, Вроцлав, Краков, Гданськ, Щецин: позитивний міграційний приріст відбувається головним чином у цих містах та/або у відповідних повітах. Поширеною є ситуація від'ємного міграційного приросту у великому місті із суттєвим позитивним приростом у прилеглих територіях: це є свідченням агломераційного розширення міст, переміщення населення у передмістя, що, як правило, є характерним для країн із високим рівнем соціально-економічного розвитку [34]. Водночас у повітах, більш віддалених від міст, міграційний приріст є здебільшого від'ємним.

Певною мірою така ситуація простежується і в Україні (*рис. 3*). З одного боку, низка міст має ознаки усталених агломерацій, які мають високі показники міграційного приросту та високорозвинену економіку, що дає підґрунтя для збереження та посилення наявних позицій у розподілі населення та економіки. Це перш за все міста Київ, Одеса, Львів та, з огляду на вищезгадану статистику попередніх років та початку 2017 р., Харків. Оскільки міграція до цих міст триватиме, їхня інфраструктура має бути адаптована до зростання чисельності населення з метою мінімізації негативних агломераційних екстерналій. Разом з тим, позитивні екстерналії мають бути поширені на якомога більшу

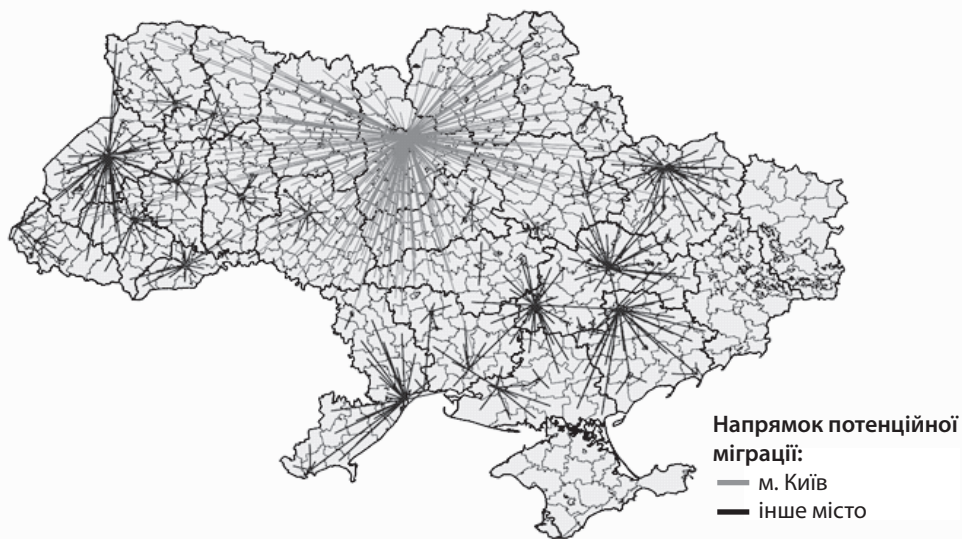

Рис. 1. Напрямки потенційної міграції в Україні (за даними 2015 р.)

Джерело: складено за [1–23].

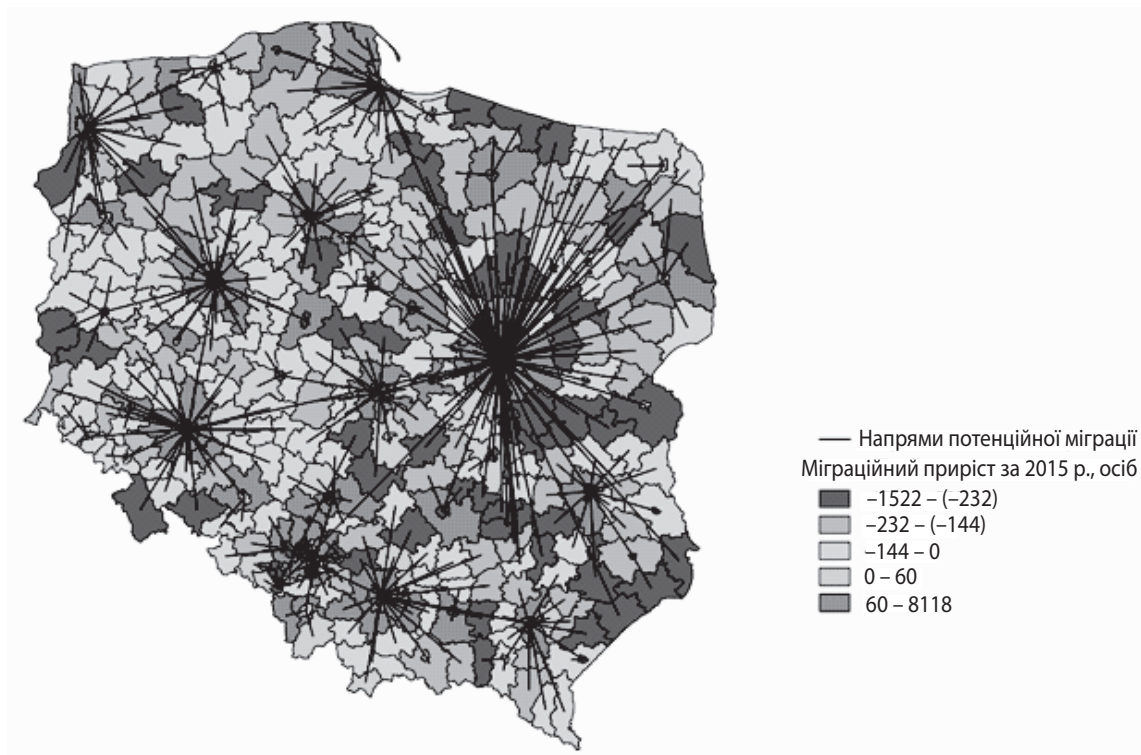

Рис. 2. Напрямки потенційної міграції та фактичний міграційний приріст міст і повітів Польщі, 2015 р.

Джерело: складено за [30].

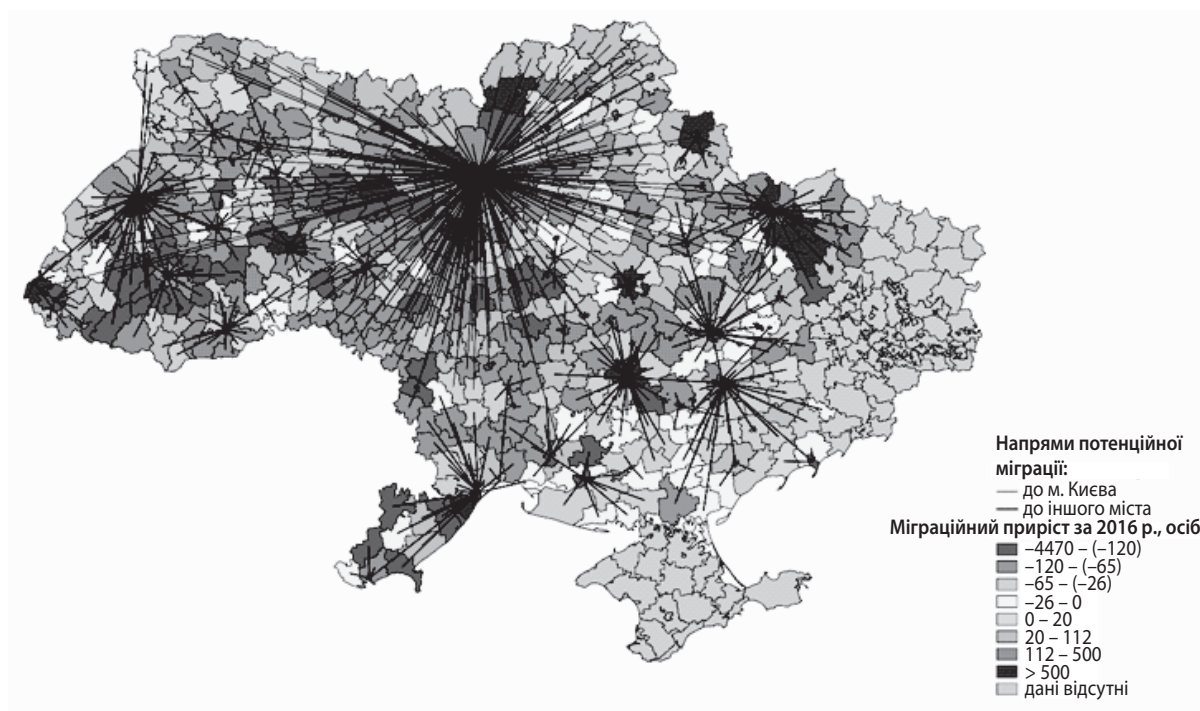

Рис. 3. Напрямки потенційної міграції та фактичний міграційний приріст міст і районів України у 2016 р.

Джерело: складено за [1–23].

територію через підвищення рівня їхньої пов'язаності з прилеглими територіями та іншими містами.

Доволі поширеним є варіант розвитку міст – потенційних центрів міграції, за якого в них відбувається міграційне скорочення населення на фоні позитивного міграційного приросту у прилеглому районі (районах). До таких міст належать Дніпро, Кривий Ріг, Запоріжжя,

Івано-Франківськ та ін. У такій ситуації потребує більш ретельного аналізу динаміки соціально-економічного розвитку з використанням згаданих вище показників економічної концентрації. У разі тенденції зростання щільності ВДВ (як у м. Івано-Франківську [7]) від'ємний міграційний приріст у самому місті може бути пов'язаний із переміщенням населення до передмість або зовніш-

ньою міграцію до м. Києва чи зарубіжних країн, що не є негативною ознакою розвитку. Проте у випадку Дніпра, Кривого Рогу та Запоріжжя протягом 2010–2015 рр. спостерігалася негативна динаміка щільності ВДВ [3; 6], що в довгостроковому вимірі становить загрозу втрати цими містами статусу привабливих центрів міграції та потребує спеціальних заходів щодо обернення динаміки економічного розвитку.

Низка міст є фактичними центрами міграції, проте з точки зору потенційного спрямування міграції вони поступаються іншим містам. Зокрема, до такої категорії можна віднести міста Житомир, Чернігів, Біла Церква, міста обласного значення Київської, Чернігівської та Сумської областей, що з точки зору міграційної привабливості для навколишніх районів знаходяться «в тіні» м. Києва; відповідним чином, міста обласного значення Харківської та Львівської областей поступаються за міграційною привабливістю обласним центрам. У довгостроковій перспективі існує висока ймовірність скорочення міграційного приросту цих міст на користь потенційних центрів. Низка емпіричних досліджень свідчить, що невелике місто, розташоване близько від великої агломерації та орієнтоване передусім на надання послуг, буде зазнавати скорочення економіки через конкуренцію з агломерацією (ефект «агломераційної тіні») [29; 35]. З урахуванням вказаного доцільним є сприяння функціональній спеціалізації цих міст із метою забезпечення комплементарності з потенційними центрами міграції.

У перелік міст – потенційних центрів міграції, де ознаки агломераційного зростання відсутні, входять Херсон, Чернівці, Мукачево та Ковель. Додатковий аналіз тенденцій економічної концентрації свідчить, що протягом 2010–2015 рр. у вказаних містах спостерігало-

ся падіння щільності ВДВ (крім м. Чернівці зі незначним зростанням у 2%) [2; 5; 18; 21], що в подальшому загрожуватиме занепадом соціально-економічного розвитку цих міст і навколишніх територій. У рамках спеціальних заходів щодо подолання негативної динаміки розвитку цих міст доцільно приділити увагу стимулюванню міграції з навколишніх територій через програми пільгового іпотечного кредитування, формування транспортної інфраструктури для ефективної маятникової міграції тощо.

У найбільш вразливу категорію входять районні центри та окремі міста обласного значення, де низка потенційна привабливість поєднується з негативною динамікою міграційного приросту та соціально-економічного розвитку. З одного боку, на таких територіях загострюється небезпека занепаду сфери публічних послуг, що визначає необхідність у додатковій підтримці в разі невідповідності наявної мережі послуг державним стандартам. Разом з тим, формування сприятливих умов життя населення (доступності та якості базової освіти, медицини, тепло- та водопостачання тощо) та економічної діяльності (доступу до інфраструктури, адміністративних послуг) має супроводжуватися заходами зі стимулювання місцевого підприємництва та розвитку людського капіталу з метою формування основи для зростання на ендогенній основі та підвищення міграційної привабливості для навколишніх територій.

З урахуванням потенційного міграційного потенціалу, а також фактичних даних щодо спрямування міграційних потоків, динаміки щільності ВДВ можна запропонувати пріоритетний набір заходів територіально спрямованого характеру для різних категорій міст з метою їх пристосування до наявного соціально-економічного контексту та підвищення загального рівня поліцентричності територіального розвитку, які узагальнено в табл. 2.

Таблиця 2

Заходи з адаптації міст України до тенденцій міграційних переміщень населення

Фактичний міграційний приріст	Міграційний потенціал	Динаміка щільності ВДВ	Заходи політики
Позитивний	Високий (є центром міграційної привабливості для всього регіону або декількох регіонів)	Зростання	Розширення агломераційного впливу; адаптація міської інфраструктури до зростання чисельності населення; підтримка інноваційного розвитку
Негативний у місті, позитивний у прилеглих територіях	Високий / середній (центр міграційної привабливості для переважної частини регіону)	Зростання	Посилення інфраструктурного зв'язку із прилеглими районами
		Падіння	Спеціальні державні заходи з обернення негативної динаміки розвитку
Позитивний	Обмежений (центр міграційної привабливості для прилеглих районів) / негативний (не є центром міграційної привабливості)	Зростання	Формування спеціалізації міста; розвиток людського капіталу
Негативний	Високий / середній	Незначне зростання / падіння	Спеціальні державні заходи з обернення негативної динаміки розвитку; стимулювання міграції з навколишніх територій
Негативний	Негативний	Падіння	Спеціальні державні заходи з обернення негативної динаміки розвитку; підтримка сфери публічних послуг; стимулювання місцевого підприємництва

Джерело: авторська розробка.

Разом з тим відзначимо, що вказані заходи мають супроводжуватися стимулюванням мобільності населення на загальнодержавному рівні – зокрема гарантування рівного доступу до освітніх, медичних, адміністративних та інших послуг незалежно від місця реєстрації особи. Водночас нагальним завданням державної політики є забезпечення по всій території України рівних умов життя, насамперед доступу до базових публічних і ринкових послуг, що сформує можливості для самореалізації особистості незалежно від місця її проживання.

ВИСНОВКИ

У цьому дослідженні нами проаналізовано фактичну динаміку та потенційне спрямування міграційних потоків між містами і районами України. На основі результатів аналізу сформовано пропозиції щодо пріоритетних територіально-спрямованих заходів підтримки міст України з метою їх адаптації до змін умов соціально-економічного розвитку. Реалізація цих заходів дозволить обмежити вплив негативних ефектів територіальної економічної концентрації та в довгостроковому вимірі забезпечити розвиток України на більш поліцентричній основі.

Використана в дослідженні модель потенціалу міграційної привабливості може бути вдосконалена шляхом включення додаткових факторів, що стимулюють або стримують міграцію (рівень безробіття, характеристики ринку житла тощо), а також розгляду на нижчих рівнях (внутрішньорегіональному, районному) та врахування зарубіжної міграції. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Головне управління статистики у Вінницькій області. URL: www.vn.ukrstat.gov.ua
2. Головне управління статистики у Волинській області. URL: www.lutsk.ukrstat.gov.ua
3. Головне управління статистики у Дніпропетровській області. URL: www.dneprstat.gov.ua
4. Головне управління статистики у Житомирській області. URL: www.zt.ukrstat.gov.ua
5. Головне управління статистики у Закарпатській області. URL: www.uz.ukrstat.gov.ua
6. Головне управління статистики у Запорізькій області. URL: www.zp.ukrstat.gov.ua
7. Головне управління статистики в Івано-Франківській області. URL: www.ifstat.gov.ua
8. Головне управління статистики у Київській області. URL: www.kyivobl.ukrstat.gov.ua
9. Головне управління статистики у Кіровоградській області. URL: www.kr.ukrstat.gov.ua
10. Головне управління статистики у Львівській області. URL: www.lv.ukrstat.gov.ua
11. Головне управління статистики у Миколаївській області. URL: www.mk.ukrstat.gov.ua
12. Головне управління статистики в Одеській області. URL: www.od.ukrstat.gov.ua
13. Головне управління статистики у Полтавській області. URL: www.pl.ukrstat.gov.ua
14. Головне управління статистики у Рівненській області. URL: www.rv.ukrstat.gov.ua
15. Головне управління статистики у Сумській області. URL: www.sumy.ukrstat.gov.ua
16. Головне управління статистики у Тернопільській області. URL: www.te.ukrstat.gov.ua
17. Головне управління статистики у Харківській області. URL: <http://kh.ukrstat.gov.ua>
18. Головне управління статистики у Херсонській області. URL: www.ks.ukrstat.gov.ua
19. Головне управління статистики у Хмельницькій області. URL: www.km.ukrstat.gov.ua
20. Головне управління статистики у Черкаській області. URL: www.ck.ukrstat.gov.ua
21. Головне управління статистики у Чернівецькій області. URL: www.cv.ukrstat.gov.ua
22. Головне управління статистики у Чернігівській області. URL: www.chernigivstat.gov.ua
23. Головне управління статистики у м. Києві. URL: www.kyiv.ukrstat.gov.ua
24. **Лібанова Е. М.** Людський розвиток в Україні: інноваційний вимір/за заг. ред. Е. М. Лібанової. Київ: Ін-т демографії та соціальних досліджень НАН України, 2008. 383 с.
25. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
26. Проект Стратегії розвитку міста Харкова до 2020 року. URL: http://strategy.kharkov.ua/strategy_2016.pdf
27. **Романюк С. А.** Розвиток регіонів у відкритій економіці: теорія, політика, практика: монографія. Київ: НАДУ, 2013. 408 с.
28. **Чужиков В., Божидарнік Н.** Європейська модель ідентифікації регіональних асиметрій. *Україна: аспекти праці*. 2005. № 6. С. 14–21.
29. **Burger M. J., Meijers E. J., Hoogerbrugge M. M., Tresserra J. M.** Borrowed Size, Agglomeration Shadows and Cultural Amenities in North-West Europe. *European Planning Studies*. 2015. Vol. 23, Issue 6. P. 1090–1109.
30. Central Statistical Office of Poland. URL: <http://stat.gov.pl/en/>
31. **Duranton G., Puga D.** Micro-foundations of urban agglomeration economies. *Handbook of Regional and Urban Economics*. 2004. Vol. 4, chapter 48. P. 2063–2117.
32. **Gill I.** Improving Regional Development Policies // OECD Regional Outlook 2011: Building Resilient Regions for Stronger Economies. OECD Publishing, 2011. P. 175–184.
33. **Krugman P.** Scale Economies, Product Differentiation and the Pattern of Trade. *American Economic Review*. 1980. Vol. 70, no. 5. P. 950–959.
34. OECD Territorial Reviews: Competitive Cities in the Global Economy. Paris, OECD Publishing, 2006. 446 p.
35. **Polese M.** The Wealth & Poverty of Regions. Why Cities Matter. University of Chicago Press, 2010. 288 p.
36. Reshaping Economic Geography. World Development Report. The World Bank, 2009. URL: http://www-wds.worldbank.org/external/default/WDSContentServer/IW3P/IB/2008/12/03/000333038_20081203234958/Rendered/PDF/437380REVISED01BLIC1097808213760720.pdf
37. **Stewart J. Q.** Demographic Gravitation: Evidence and Applications. *Sociometry*. 1948. Vol. 11, Issues 1-2. P. 31–58.
38. World Development Indicators Databank. URL: <http://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?source=world-development-indicators#>

Науковий керівник – Романюк С. А., доктор економічних наук, доцент, директор Інституту «Вища школа державного управління» Національної академії державного управління при Президентові України (Київ)

REFERENCES

- Burger, M. J. et al. "Borrowed Size, Agglomeration Shadows and Cultural Amenities in North-West Europe". *European Planning Studies*. Vol. 23, no. 6 (2015): 1090-1109.
- Chuzhykov, V., and Bozhydarnik, N. "Yevropeiska model identyfikatsii rehionalnykh asymetrii" [The European model of identification of regional asymmetries]. *Ukraina: aspekty pratsi*, no. 6 (2005): 14-21.
- Central Statistical Office of Poland. <http://stat.gov.pl/en/>
- Duranton, G., and Puga, D. "Micro-foundations of urban agglomeration economies". *Handbook of Regional and Urban Economics*. Vol. 4, ch. 48 (2004): 2063-2117.
- Gill, I. "Improving Regional Development Policies". In *OECD Regional Outlook 2011: Building Resilient Regions for Stronger Economies*, 175-184. OECD Publishing, 2011.
- Holovne upravlinnia statystyky u Zaporizkii oblasti. www.zp.ukrstat.gov.ua
- Holovne upravlinnia statystyky v Ivano-Frankivskii oblasti. www.ifstat.gov.ua
- Holovne upravlinnia statystyky u Kyivskii oblasti. www.kyivobl.ukrstat.gov.ua
- Holovne upravlinnia statystyky u Kirovohradskii oblasti. www.kr.ukrstat.gov.ua
- Holovne upravlinnia statystyky u Lvivskii oblasti. www.lv.ukrstat.gov.ua
- Holovne upravlinnia statystyky u Mykolaivskii oblasti. www.mk.ukrstat.gov.ua
- Holovne upravlinnia statystyky v Odeskii oblasti. www.od.ukrstat.gov.ua
- Holovne upravlinnia statystyky u Poltavskii oblasti. www.pl.ukrstat.gov.ua
- Holovne upravlinnia statystyky u Rivnenskii oblasti. www.rv.ukrstat.gov.ua
- Holovne upravlinnia statystyky u Sumskii oblasti. www.sumy.ukrstat.gov.ua
- Holovne upravlinnia statystyky u Ternopilskii oblasti. www.te.ukrstat.gov.ua
- Holovne upravlinnia statystyky u Kharkivskii oblasti. <http://kh.ukrstat.gov.ua>
- Holovne upravlinnia statystyky u Khersonskii oblasti. www.ks.ukrstat.gov.ua
- Holovne upravlinnia statystyky u Khmelnytskii oblasti. www.km.ukrstat.gov.ua
- Holovne upravlinnia statystyky u Cherkaskii oblasti. www.ck.ukrstat.gov.ua
- Holovne upravlinnia statystyky u Chernivetskii oblasti. www.cv.ukrstat.gov.ua
- Holovne upravlinnia statystyky u Chernihivskii oblasti. www.chernigivstat.gov.ua
- Holovne upravlinnia statystyky u m. Kyievi. www.kyiv.ukrstat.gov.ua
- Holovne upravlinnia statystyky u Volynskii oblasti. www.lutsk.ukrstat.gov.ua
- Holovne upravlinnia statystyky u Vinnytskii oblasti. www.vn.ukrstat.gov.ua
- Holovne upravlinnia statystyky u Dnipropetrovskii oblasti. www.dnestrstat.gov.ua
- Holovne upravlinnia statystyky u Zhytomyrskii oblasti. www.zt.ukrstat.gov.ua
- Holovne upravlinnia statystyky u Zakarpatskii oblasti. www.uz.ukrstat.gov.ua
- Krugman, P. "Scale Economies, Product Differentiation and the Pattern of Trade". *American Economic Review*. Vol. 70, no. 5 (1980): 950-959.
- Libanova, E. M. *Liudskiy rozvytok v Ukraini: innovatsiynyi vymir* [Human development in Ukraine: innovative dimension]. Kyiv: In-t demohrafii ta sotsialnykh doslidzhen NAN Ukrainy, 2008.
- Ofitsiyni sait Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy. <http://www.ukrstat.gov.ua/>
- OECD Territorial Reviews: Competitive Cities in the Global Economy*. Paris: OECD Publishing, 2006.
- "Proekt Stratehii rozvytku mista Kharkova do 2020 roku" [The draft strategy for the development of the city of Kharkov until 2020]. http://strategy.kharkov.ua/strategy_2016.pdf
- Polese, M. *The Wealth & Poverty of Regions. Why Cities Matter*. University of Chicago Press, 2010.
- Romaniuk, S. A. *Rozvytok rehioniv u vidkrytii ekonomitsi: teoriya, polityka, praktyka* [Regional development in an open economy: theory, policy, practice]. Kyiv: NADU, 2013.
- "Reshaping Economic Geography. World Development Report. The World Bank, 2009". http://www-wds.worldbank.org/external/default/WDSContentServer/IW3P/IB/2008/12/03/000333038_20081203234958/Rendered/PDF/437380REVISED01BLIC1097808213760720.pdf
- Stewart, J. Q. "Demographic Gravitation: Evidence and Applications". *Sociometry*. Vol. 11, no. 1-2 (1948): 31-58.
- World Development Indicators Databank. <http://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?source=world-development-indicators#>